

Herrgårdarna, hjältarna och kriget
Vittnesbörd om Savolaxbrigaden under 1808–1809 års krig

Anna-Maria Åström

Prolog

När ständige sekreteraren för Svenska Akademien Horace Engdahl höll sitt festtal för tre år sedan i Helsingfors under jubelfesten till Johan Ludvig Runebergs minne arrangerad av Svenska litteratursällskapet i Finland, poängterade han att Runeberg trots, och också i och med, sin högstämndhet får oss att försänka oss till våra fäders dagar och får oss att gråta fädrens tårar. Detta har jag som motto för min artikel.

Då jag för femton år sedan höll på att skriva min doktorsavhandling i etnologi om herrgårdarna i Savolax i östra Finland 1790–1850 stötte jag på vissa handlingar som också gällde kriget 1808–1809 som skar igenom min period som ett blodigt sår. I avhandlingen valde jag dock att inte behandla kriget överhuvudtaget, utan ansåg att perioden 1790–1850 vad herrgårdssystemet beträffade bildade en enhetlig period, trots skiftet av den svenska mot den ryska kronan, och trots att åren 1808–1812 var ett avbrott i den ordinära herrgårdslivsföringen. När kriget väl var slut och officerarna och det manskap som överlevt påfrestningarna återvänt hem, fortsatte livet nämligen enligt den kulturella kod som existerat före kriget. Denna innebar en självförsörjande herrgårdsekonomi, ett umgängessystem, som framförallt gällde det svenska herrskapet i socknarna och i andra hand ett utvidgat herrgårdsnätverk över hela landskapet. Man kan säga att alla var släkt med alla i detta svenska ståndspersonskikt som omfattade cirka 2000 personer. Utbildning var en av hörnstenarna i detta samfund, antingen man gick den akademiska banan via Åbo Akademi eller krigsmannabanan via Haapaniemi kadettskola i Rantasalmi.

De krigsdokument som jag syftar på gäller dels en krigsbrevväxling som förts av mina anfäder och den sedermera tryckta brevväxling som fördes mellan den runebergiska hjälten Zachris Duncker och hans maka. I Johan Ludvig Runebergs Fänriks Ståls sägner förekommer även andra namngivna savolaxiska officerer som jag i handlingarna stötte på som stillsamma herrgårdsägare i mina trakter.

När jag nu har för avsikt att kontrastera det runebergiska hjältemodet mot det hjältemod som framkommer i nämnda brevväxlingar, gör jag det uteslutande utgående från krigshändelserna i Savolax och reträtten därifrån och den skildring av dem som finns i historiska verk och hos Runeberg. Jag frånser således alla krigshändelser som försiggick på annat håll, liksom från krigsledningens överväganden i stort. Det som jag däremot försöker göra är att fokusera på en självklar men väl bortglömd eller närmast förträngd sida av kriget, nämligen den stridande personen, den mänskliga kroppen och upplevelsen av den egna kroppen och andras kroppar, som är så utsatta just i krig.

Jag har givit föredraget rubriken Herrgårdarna, hjältarna och kriget, för jag vill poängtera att det var herrgårdarna i Savolax som var de knutpunkter varifrån mobiliseringen av den svenska hären i landskapet skedde. Det berodde på att så gott som varje officer bebodde eller ägde en herrgård i trakten eller utgjorde söner från någon de ca 120 herrgårdar som fanns i landskapet. Andra knutpunkter var de militieboställen som hörde till de olika vakanserna; av dem kunde nästan tio mäta sig med herrgårdar vad deras byggnation beträffar. Savolaxbrigaden som bestod av 2900 man av vilka 190 var officerare, var den del av armén som under kriget till att börja med stred just i Östra Finland mot den övermäktiga ryska hären som här bestod av 6000 man.

Hjältarna och nationsbygget

När Johan Ludvig Runeberg på 1840-talet skrev sitt berömda epos över detta krig, spelade denna del av hären i hans bearbetning inte någon liten roll. Redan i inledningsdikten omnämns uttryckligen att det var Savolaxbrigaden som tänt ynglingen-författarens håg att begrunda sitt tappra folk. När Runeberg sedan i sitt breda persongalleri för fram både befäl och manskap är huvudtemat hur enskilda individer kämpar och dör för Finland och hur de genom sitt handlande löser sig en hjältegloria. De kämpar och dör på krigsskådeplatserna, de offerar sig, sin kropp för fosterlandet.

Av de savolaxiska hjältarna är Zachris Duncker den främsta, ja, kanske den främsta i hela diktverket, men andra officerare som Malm, gamle Lode och Otto von Fieandt beskrivs också ingående, dvs. ägarna till herrgårdarna Tuomaala, Harjula och Byvik. I dikten *Fältmarskalken* som handlar om greve Klingspor och hans sätt att leda armén träffar vi på löjtnant Reiher, major Furumark, och namn som Aminoff, Tigerstedt och Ehrnrooth, alla herrgårdsägare i landskapet från socknarna Sulkava, S:t Michel och Jorois, dvs. de socknar som hade flest herrgårdar och mest adliga godsägare. Släkterna var utpräglad finländska med anor just i dessa trakter, utom ätten Reiher som inflyttat från Sverige under 1700-talet. Herrarnas attityder till Klingspor är temat för dikten. Men också vissa folkliga typer dyker upp hos Runeberg: Stål och Lode säges i dikten *Två Dragoner* vara uppvuxna vid Saimens strand och vidare att när den ene skulle få mottaga en medalj av general Sandels ville han ej ha den om inte hans kamrat fick en likadan.

General Johan August Sandels, den andra stora "savolaxiska" hjälten i Fänrik Ståls sägner - vilket han är än i dag: han har ett berömt öl uppkallat efter sig, det är de för tillfället enda finsktägda bryggeriet i Finland, beläget i Idensalmi, som har förärat honom med en stilig etikett - men han var dock ingen äkta savolaxare. Han var av svensk prästsläkt, men hade redan 1785 som officer kommit till Finland. Sommaren 1808 fick Sandels som ny kommandör för Savolaxbrigaden sin första order. Från Uleåborg dit armén under våren retirerat skulle man försöka återta de områden som arméns femte brigad lämnat utan att ryssarna hade fyllt dem med sin armé. Tvärtom var landet här tomt på militär, för ryssarna stod emot först i närheten av S:t Michel under ledning av Barclay de Tolly. Men när ryssarna väl kom emot blev den svenska hären än en gång under sommarens lopp tvungen att retirera norrut, nu under avvärjningsstrider vid olika etapper på vägen. Enligt historieskrivningen var det denna brigad som tillsammans med österbottningarna bjöd ryssarna det största motståndet, fastän få slag

utföll till svenskarnas seger. Trots nederlagen är de dessa strider som Runeberg lyfter fram.

Enligt min lekmanuppfattning verkar det som om den savolaxiska brigaden nog kämpade hårt och att en reträtt under de omständigheter som rådde var oundviklig. Att stridsmoralen var hög måste ses mot bakgrunden att det var sitt eget landskap man kämpade om. Man kände det av egen erfarenhet och dessutom hade många officer gått ut Haapaniemi kadettskola, som, belägen i landskapet, var tidens främsta i Sverige-Finland. Kadettskolan var berömd för sin undervisning i rekognosering och kartritning och också i övrigt var det en modern läroinrättning med inriktning på moderna språk – däribland ryska, vid sidan av svenska, tyska och franska - och inte de gängse klassiska språken grekiska och latin som i gymnasierna. Finska uppmanades kadetterna tala sinsemellan på fritiden, ett tecken på att åtminstone en del kunde lära de andra.

Liksom befälet kände också manskapet sina trakter, de var för sina egna hemtrakter också mannarna stred. Att armén fungerade så väl som den gjorde hade även sin orsak som bottnade i herrgårdssystemet. Officererna var bekanta med sitt folk - få mellanhänder och inspektorer fanns på de små herrgårdarna - och efter månatligen hållna exerciser i fredstid var man väl tränad att fungera i grupp. Officererna kände sitt folk och om detta handlar också dikten Otto von Fieandt. Det är också uppenbart att officererna i början av kriget var lojala gentemot den svenska armén - däremot är det intressant av få ta del av hur officererna förhöll sig till sina ryska gelikar och hur inställningen kunde vackla mot slutskedet.

Av dessa och liknande koordinater på andra håll i landet skapade så Runeberg sitt verk, som av Michel Ekman också tolkats som skaldens flykt från vardagen och dess konflikter in i krigets tidlöshet och klara krav. Utgången var aldrig klar utan de slutliga lösningarna kunde komma på tragiska sätt, men för hjälten var döden och moderjorden alltid närvarande (Hellberg-Hirn 2005).

I kriget gällde enbart ett här och nu och varje handling kunde vara den sista. Runeberg har dock ädlare uppsåt och mera upphöjda ideal. Utöver de enskilda hjältarna och hjältedåden är det Finland, Finland som land, dess natur och dess folk, dess tappra landsmän och väntande kvinnor, dvs. främst hjältar beredda att dö just för detta land, som lyfts fram värda att hedras och dyrkas. Mannen har sin roll som stridsduglig, uthållig och offervillig och kvinnan som passivt väntande. Till och med krigsdöden som en äktenskapsförening ligger inte Runeberg främmande (Hellberg-Hirn 2005); för Duncker var ju fosterjorden som en brud, en mor, enligt dikten.

Hjälte- och nationalmyten går oftast hand i hand, så också hos Runeberg. Enligt moderna teorier om nationalitetskonstruktionerna är varje enskild individ viktig för nationsbygget. Varje individs kropp symboliserar på sätt och vis också nationen, så att kroppen måste riktas mot det gemensamma - naturligtvis blir detta uppenbart isynnerhet under krig. Detta är en av de röda trådarna i mitt föredrag - men också hur enskilda individer måste balansera mellan denna plikt och plikten att bli vid liv för sina närmaste.

Det är plikten mot nationen-landet som Runeberg plockar upp och förädlar till en hjältemyt när den plikten kräver sina offer. Hela eposet igenom är det ju fråga om liv och död under det stora hot som råder. Med kampen och offerdöden vinner hjälten

odödlighet och fungerar som en förebild för hur varje finne med sin kropp och sin själ bör vara fäst vid sitt land och sin nation. Det finska folket blir så att säga till i diktverket och hjältarna blir förpliktande (jfr Hellberg-Hirn 2005).

Men fastän kriget förlorades och Sverige måste avträda hela Finland till Ryssland, skedde det inte utan motstånd. Det är detta Runeberg bygger hela sin argumentation på; från nederlaget byggs en moralisk seger upp och traumat från 1808–1809 års krig förvandlas till en källa för stolthet (Hellberg-Hirn 2005). Just arméns motstånd var den sköld varmed Runeberg bygger upp det frö, som skall förklara och leda till nationens växt. Och just denna sköld var uppbyggd av människokroppar. Runebergs egen text är påtaglig när det gäller detta, men den moraliska diskussionen som förs gäller vilka karaktärsdrag som bör eftersträvas, hur hjältemodet föds ur trohet, heder, stolthet och andra ädla egenskaper. Dessa kan bäst belysas via enskilda män och deras bestämmelser och öden, oberoende av deras sociala hemvist; därav också det medborgerliga draget i Runebergs diktning för nationsbygget.

Jag skall dock främst ta fasta på två under kriget avancerande högre militärer och deras dilemma utgående från deras position i herrgårdsamfundet. Under mina herrgårdsstudier stötte jag på två för dagens tema intressanta verk. Det ena är en biografisk handbok över Savolaxbrigaden skriven av E. S. Tigerstedt, där varje enskild officers militära bana är skisserad under omnämnande om insatserna i 1808–1809 års krig, ävensom om hur militärerna tillbringat tiden efter fredslutet. Det framgår att så gott som alla varit knutna till en speciell herrgård. Vid krigsutbrottet betydde mobiliseringen att de var tvungna att lämna gårdarna i rådiga hustrurs hand och efter det ankom hela skötselfn på hustrurna. Männen förstod denna börda; mycket i de bevarade breven går ut på att stöda hustrurna i deras gärning hemmavid.

Den andra boken är mera djuplodande. Det är fråga om Fredrik Cygnaeus biografi över Joakim Zachris Duncker. Den stora hjälten Duncker var född och uppvuxen på den lilla herrgården Kosoniemi i Kristina socken. Duncker hade varit med om den hastiga första reträtten från Savolax och under sommaren ledde han sina män först söderut och sedan åter tillbaka. Han bevisade stort mod och strategiskt sinne. Vid reträtten norrut i juni och vid slaget vid Virta bro nära Idensalmi visade han lika stort hjältemod som tidigare och detsamma gällde under hösten när krigsskådeplatserna redan var främmande trakter. Slutligen stred man ju långt ner på svenska sidan. Duncker dog vid slaget vid Hörnefors 1809 för att han på ett dumdrigt sätt hade förhalat reträtten, varvid han blev omringad av ryssarna och dog för deras kulor.

Hans hjältemod hade med runebergska mått fått sitt insignium. Runeberg gjorde också Duncker till sin största hjälte med det att han från en finsk kompanichefs position upphöjs till samma hjältegrad som den svenske regementschefen von Döbeln. I döden blev de varandras like.

Duncker kunde också såsom en lägre officer bli ett tydligare identifikationsobjekt och han kunde föra fram de karaktärsdrag som Runeberg ansåg bäst kännetecknade det finska folket. *Den femte juli*, en av Runebergs vackraste dikter i Fänriks Ståls sägner, är en åminnelse av Dunckers dödsdag. I dikten framkommer kopplingen mellan folket och fosterjorden, nationen och hjälten med all tydlighet och en självstereotyp är lagd för århundraden framåt:

Här fanns ett folk i Suomis land
 Här finns ännu; vid sorgens hand
 Det lärt att bära öden
 Det känner inget offer svårt,
 Dess mod är tyst, dess lugn är hårt,
 Dess trohet trotsar döden
 Det är det folk vi kalle vårt

Om bakgrunden till Dunckers hjältemod och hjältegloria yttrar följande strofer:

Hvad tålamod
 Hvad kraft i hug, hvad eld i blod
 Hvad lugn i skiften alla
 Hvad bragder krävdes ej av den,
 Som detta folk, som dessa män
 Sin hjälte skulle kalla
 Och dyrka efter döden än

Här syns att troheten mot nationen med döden som insats just är det som löser hjältebenämningen. Runeberg ger även hela det finska folket en hjältegloria av det tysta slaget.

Brevens Duncker och kriget

Men redan Fredrik Cygnaeus, Dunckers levnadstecknare, vill göra en åtskillnad mellan Duncker som hjälte och Duncker som historisk person. Det gör han på basen av de brev han själv var med om att rädda för eftervärlden. Dunckers brev till hustrun Marie Charlotte f. Tuderus fanns nämligen hos henne och han gjorde en avskrift av dem som han sedan publicerade i sin biografi Joachin Zachris Duncker och hans omgivning 1858. Breven i original tog änkan Marie Charlotte med sig i graven.

Duncker härstammade alltså från det lilla Kosoniemi i Kristina socken och när kriget bröt ut blev han här tvungen att lämna sin unga hustru och späda son samt sina systrar. Hela brevväxlingen har återkommande motiv, men det alltöverskuggande är Dunckers omsorg om sin lilla familj. På grund av krigscensuren skriver han mycket litet om själva kriget - fastän breven nog är platsbestämda och daterade. Han inställning till kriget är i början förbryllande; för att vara en krigshjälte är hans inställning närmast defaitistisk och ödmjuk. I sitt tredje och fjärde brev till hustrun inför den första reträtten skriver Duncker under två på varandra följande dagar:

Är det allvar med kriget, hvilket man har all anledning at tvivla på, så är hela landet förlorat; förrådet i Christina är uppbrändt och vi skola retirera mot Österbotten. 2 mars 1808.

At det kostar på mig skiljas vid dig, flickorna och gossen, bör icke komma ifråga; men omständigheterna fordra det. Jag är embetsman i staten och får icke ha avseende på annat än mina pligter, som vill detsamma, som blindt lyda mina förmäns befallningar. Likvisst böra vi icke ge allt hopp förloradt. Haukivuori, 3 mars 1808.

Alltsedan krigets första dagar är det framförallt ovissheten om hemförhållandena som plågar honom mest. Han bekymrar sig för de brister i ekonomin som kriget skapar och uppmanar nu redan från Österbotten ifall inget annat hjälper:

Så pantsätt eller sälj chäsen tillochmed för halva värdet. Jag skall på mina bara knän tacka Gud, blott jag får träffa dig, gossen och flickorna till och med så nakna vi kommit till verlden; då skall allting vara glömdt; hvad vi för öfrigt förlora betyder ingenting och det få vi nog ersatt, endast jag ännu en gång fick nöjet omfamna er. Brahestad, 3 april 1808.

Armén hade retirerat snabbt och Duncker ansåg att Finland och Savolax under det nya väldet vara oerhört utsatt, men han försökte lita på civilisationens kraft. Han uppmanar hustrun att skicka sina brev via den ryska generalen, som kommenderade mot den svenska armén, som sedan med första "parlamentär" skulle skicka brevet vidare till honom. Men han varnar också hustrun på de skarpaste att skriva någonting politiskt eller militärt. Detta är för Duncker en hederssak som har med den högre krigsmoralen att skaffa. Han slutar sitt brev efter många uppmaningar att hustrun måtte underrätta honom om läget därhemma:

Dessutom går det ej an för fredliga medborgare i ett land, som vilja begagna sig av de beskydd, som alla civiliserade nationer lemna den värnlösa oskulden, at blanda sig i krigsoperationer. Nu hinner jag ej mer, utan innesluter dig och den stackars gossen i den store Gudens faderliga beskydd. Limingo, 23 april 1808.

Duncker skriver inte med ett ord heller själv om krigsoperationerna och när de för hans del har lett till befodran förringar han den äran. När han väl återvänt till Toivala sund nära Kuopio sommaren 1808 efter ett besök i Stockholm mitt under kriget skriver han:

Jag har varit rest som courier till Stockholm och är befordrad till major, samt af konungen sjelf dubbad till riddare af Svärdsorden. Sådant är dock lappri; jag ville gerna cedera både majorskap och stjärna för att ett ögonblick få råka dig. Bästa du, om möjligt är skrif helst några ord till mig, du kan aldrig föreställa dig huru orolig jag är öfver ert öde. Skicka hit en bonde direkte från Christina; jag betalar hvad som helst, endast jag slipper denna mördande ovisshet. Toivala, 24 juni 1808.

Först den fjortonde juli får han sitt första brev hemifrån, vilket bereder honom ousäglig glädje. Endast i ytterligare ett brev från ställningskriget vid Toivala yppas den minsta stolthet över krigsföringen:

Jag skulle kunna lemna dig en hop tillochmed fägnande underrättelser om våra krigsoperationer; men som jag beslutit att ej i korrespondence inblanda hvarken politiska eller militära omständigheter, får dermed anstå till bättre tider. Toivala, 12 augusti 1808.

Tvärtom tilltar Duncakers fredsönskan samma månad och härefter är freden ett återkommande tema månad för månad:

Här talas allmänt om fred; en del påstå att vi inom denna månad skall ha fred, en del har prolongerat termin till nästa eller September månads utgång. Min önskan vore uppfylld endast någotdera partiet sade sant; men ännu brinner kriget i full låga; kanske blir det likväl slut innan vi förmoda. Gud gifve det! Så finge vi åter i lugn och

ro lefva tillsammans – och kriget med sina svårigheter, besvär och bekymmer vore glömdt. Toivala, 20 augusti 1808.

I breven syns naturligtvis också Dunckers omsorg för hustrun i det att han inte vill oroa henne i onödan och efter varje pessimistiskt uttalande kommer i allmänhet en lugnande vändning. Men ibland, såsom redan i nästa brev, kan Duncker inte dölja sin förtvivlan, vilken må stå som hans djupaste hållning samtidigt som han första gången talar om sviktande krafter:

Ack bästa Marie Charlotte, hvart ha våra förra lugna och lyckliga dagar tagit vägen, då vi ostörda fingo lefva tillsammans! Nu äro vi på det grymmaste åtskilda, och till och med at skrifva är ett brott, så att sådant måste ske med största hemlighet. Kan allt sådant vara allmagtens vilja; kan den finna nöje i människors plåga? Nej visst icke och jag är fullkomligt öfvertygad att detta snart tar slut. Jag önskar endast att vi härdade ut till slutet; men mina krafter börjar redan svigta och jag fruktar att förgås i sorg och bekymmer... Detta är visst inte roande för dig; men söta Marie Charlotte, jag är ej van att tala för dig annat än vad jag tänker, och kan icke heller vänja mig dervid, om de ännu satte starkare skiljemurar oss emellan än Svenska och Ryska armén. Dessa skola ännu förskingras, men vår vänskap skall aldrig upphöra; och då tillochmed minnet av dessa folkmassor upphört, skole vi nöjda och glada leva tillsammans, det må ske i vilken vrå av verlden som helst. Flere av mina kamrater ha blivit offer för detta helvetes väsende. Vår redlige vän Jacob Norrgren är dödsskjuten; hans bror Anders är sotdöd, Joh. Henrik Furumarck som nu är Öfverste-Leutenant, m.fl. illa blaserad. Mig har Gud och dina trägna böner underligen bevarat; och jag hoppas det skall ske framledes. Ordspråket säger att: *den Gud vill bevara, är utan fara*, och derpå förtröstar jag mig. Toivala, 10 september 1808.

Dessa som Fredrik Cygnaeus kallar vemodiga brev kom således under den stridstyngda sommaren 1808. Sedermera retirerade armén fortgående mot norr och ibland rådde tillfälliga stillestånd. Efter reträtterna, efter att ha blivit befordrad till överstelöjtnant och befälhavare för den del som fanns kvar av Savolaxbrigaden och det karelska jägarregementet ger Duncker senhösten 1808 en ovanlig uppsummering med fokus också på kroppen:

Jag har ännu ej förlorat allt hopp; vare dermed ock hur det vill, kan jag ej tillfyllest tacka försynen, som låtit mig behålla livet samt armar och ben. Kan du gossen och flickorna öfverleva dessa tider, torde jag ändå våga hoppas den glada dagen, då jag finge trycka er till mitt brinnande hjerta. Sådant må också ske i Lappmarken, Skåne, Norrje eller på hvilken punkt som helst af jordklotet, så äro mina önskningar uppfyllda, och jag skall med nöje glömma kriget med alla sina besvär. 10 decessiva affärer har jag under denna campagne bevistat, utom skärmlystningar och förpostattacker, hvilka i somras nästan dageligen inträffade. På intet ställe har jag hållit mig undan; alltid har jag varit på det farligaste stället. Likvisst har Gud bevarat mig så att jag icke till denna minut haft någon rispa på min kropp. Uleåborg, 28 november 1808.

Man ser även på andra ställen att Duncker börjar tvivla på krigets utgång och det verkar inte mera bekymra honom vem som vinner. I ett brev nämner han att ryssarna känner honom personligen och uppskattar honom. I början av år 1809 skriver han att de snart torde få komma hem och fortsätter:

Det må då ske som Ryssar eller Svenskar; också kan det vara detsamma; då är man i tillfälle att bli hvilketdera man är bäst belåten med. Laivaniemi, 26 januari 1809.

Det har påpekats att Finland efter kriget råkat i en nationell och politisk identitetskris på grund av förlusten av moderlandet, men för militären som såg klart hur det skulle gå gällde det kanske att förbereda sig så att säga i förtid (jfr Hellberg-Hirn 2005). Kriget avslutades dock inte nu heller och i början av sommaren 1809 är också Dunckers tålmod slut och hans fredsönskningar tilltar i ett brev från Nordmaling:

Ännu ha vi ej fred; men allmänna tron är, att den sist inom en månad skall vara afslutad. Gud gifve! Den må då bli hurudan som helst, endast man till dess kan behålla lif och lemmar. Jag tycker det här eländet har räckt nog, och ingen lär finnas, som ej deraf fått tillfyllest. Nordmaling, 9 juni 1809.

Redan följande dag skriver han ett nytt - för honom otypiskt kort brev- som skulle bli hans sista:

Älskade Marie Charlotte!

Jag kan ej neka mig det nöjet att med några rader underrätta dig att jag lefver och har hälsan. Skulle jag bli underrättad att du och ni allesammans fick njuta samma förmån, kan min glädje ej beskrivas: Anmäl min vörndnad för mormor, mostrarna, morbror Stålhane, flickorna och alla bekanta, derom beder Din Zachris.

Duncker dog i slaget vid Hörnefors en månad efter detta.

Dunckers inställning till svenskarna och ryssarna genomgår således under krigets lopp en förändring, vid krigsutbrottet är han rädd för och misstror fienden, sedermera blir han bekant med de ryska officerarna och vinner deras högaktning och slutligen verkar det vara honom egalt huru kriget slutar, bara freden kommer. Men aldrig bad han såsom en del av hans ståndsbröder från Savolax om avsked från sin tjänst. Han var således lojal och trofast samt en god förman för sina mannar intill slutet, och därför åtnjöt han också deras aktning. Hans män sades ha gråtit då de ej fick närvara vid hans begravning (Kuylentjärna 1927). Sandels, som under slaget i ett ögonblicks uppbrusning förhastat sig och sades ha undrat om Duncker var rädd, grämde sig ofta senare över de orden, berättar sägnen och vittnesbörd från hans sedermera fridfulla och gästfria hem i Uppsala (Kuylentjärna 1927).

Fredrik Cygnaeus betecknar Dunckers trohet mot familjen och de närmaste och sin egen krets som än större än hans trohet mot nationen, trots att han föll för den. Någon hjältegloria sökte han inte och på intet vis var han positiv till kriget för krigets skull.

En herrgårdsägare och en krigsbrevväxling

Under hela kriget följdes Duncker åt av sina ståndsbröder och upprepade gånger berättar han nyheter om t.ex. Aminoffarna från Rantasalmi, Tujulinarna från Leppävirta och om Grotenfeltarna från Jorois, alla socknar i det centrala Savolax. Nu råkar det vara så att en av de män han nämner mycket ofta är dåvarande majoren Berndt Adolf Grotenfelt, som råkar vara min egen förfader och vars brevväxling från 1808-1809 års krig också bevarats. Duncker och Grotenfelt följde varandra så intimt hela kriget att de bodde i samma kvarter och innan jag går in på min följande brevväxling skall jag återge ännu en

passage ur Dunckers brev som beskriver officerstillvaron i fält då inga strider vid Toivala rådde:

På utkomstens vägnar felas oss ingenting. Peningar ha vi våra chatull och mat i våra visthus. Jag har nästan för min egen del ett ordentligt hushåll, det består af två drängar – den ena likväl tillika med jägaren Gache; tre hästar och mig sjelf. Mina husgeråd bestå i en silversked, knif och gaffel, likvist ej av silfver, och ett träfat. Major Grotenfelt, Carl Gustaf (Dunckers svåger, som var gift med Dunckers syster, dvs. en av "flickorna") Lieutenant Gestrin och jag bo tillsammans i ett pörte, hvarest utom några miljoner flugor, såsom inventarium äfven finnas tårackor (dvs. kakerlackor) och vägglöss till en anseelig mängd. Vi bo dock rätt bra i jmförelse med våra kamrater, som endast hafva löfhyddor att bo uti, och efter hvarje regnväder drypa deras rum några dagar; en stor olägenhet som vi slippa. Också tjenar vårt rum till matsal för hela jägarbataljonens officerscorps, och för våra goda rums skull har en Capitaine av Vesterbottens regement vid namn Gyllengahm och lieutenant Bjerckéen slagit sig i matlag med oss. Böökman från Heinola är tillika vår lifmedicus och hofmästare samt har till sitt biträde en jägare-hustru. Toivala, 31 juli 1808.

Berndt Adolf Grotenfelt är mest känd – men ej lovsjungen av Runeberg – för att han med 500 man stod emot ryssarna, 2000 man, ledda av generalen Barclay de Tolly vid Jorois ström den 12 -15 juni 1808. Efter tre dagars strider lät Grotenfelt kyrklockorna ringa som tecken på att en reträtt måste ske och trupperna marscherade norrut längs landsvägen mot Varkaus. Från denna väg hann han i galopp avvika till sin hemgård Frugård för att ta avsked från sin hustru Catarina Gustafva f. Ehrnrooth, som blev kvar på herrgården med fem barn och Grotenfelts syster Carolina. Detta var sista gången han skulle återse sin hustru, emedan hon dog under kriget och Grotenfelt kom att återvända från Sverige först 1811. Jag skall ur hans brev återge passager som är parallella med Dunckers. Också han ansåg kriget som en oerhörd börda. Efter den hårda sommaren 1808 skriver han i september till sin hustru:

Allting är som för hos oss; men när alt detta skall slutas vet man ej, tiden begynner at blifva redan bra lång, men hvad kan man göra, tålighet vara längst. – Gregor Tigersted är frisk, och rest till Compagniet, kan du berätta dess mor - Ack om det vore slut med detta, huru lycklig skulle jag ej anse mig, då jag i ditt sköte finge glömma bort alla mina vidrigheter. 7 september 1808.

Liksom ur Dunckers brev får man en aning om att kriget de svenska och ryska officerarna emellan var fråga om någotslags tävling, där man i pauserna kunde umgås. Efter den hårda sommaren har följande möte skett:

Ditt brev af den 20 september hade jag dett nöjet at få vid en parlamentering, eller ett Calas, som ryssarne gaf. Min glädje kan ej beskrivas då jag emottog det av General Tutskovs Adjutant, en Baron von Palen, som var der. Ryssarna var ganska artiga, svenska off-rne var därvid några och tjugu stycken, de hade fyrverkeri och thevatn, med vilket de trakterade oss. Ännu har jag det hoppet, at uti fredens lugn få innesluta mig uti dina armar. Gud uppehålle dig och trösta dig under min bortavaro. 1 oktober 1808.

Om ryssarnas närvaro på hemmafronten och hur den upplevdes av en herrgårdsfru vittnar Grotenfelts hustru i ett av sina svarsbrev:

Nog har jag bjudit till at husholla så mycket som jag kunnat ock samvetet är rent men i dessa tider faller lusten när man får främmande som skrifver up både löst och fast ock mina känslor vid sådana tillfällen kan ej beskrivas. Jag är helt stel ock tårarna flyta jemt först ej vetta huru det går med dej som är min förnämsta egendom ock sen med 5 barn gå liga när alting är borta vad är fasligare. Jag förgås af ängslan ock sorg inte hop om ändrin. Nu är alt up skrifvit bode löst och fast.(odaterat)

Den ryska närvaron märks genom att man tydligen har gått igenom gård för gård och upptecknat det fasta och lösa öret på herrgårdarna och nog borttagit en del. Hon beskriver även i sina brev sina svårigheter med herrgårdskötseln där hemma. Om hustrurnas svårigheter med auktoriteten på gårdarna vittnar nämligen det brev där Catarina Gustafva beklagar sig över att en dräng, som hon städslat på nytt, ej vill duka bordet:

Det är ett högmod att ej passa upp ett bord, i sådana svåra tider skall man försöka alting. Men har (hade) han gott bort hade jag ej haft någon som gåt til torparna ock dela (delat spannmålen), så derfor fick jag lof att gå i dessa velkor. I övrigt har jag tenkt at beholla bara två drängar för de är aldeles besatta at villa ha stora löner, endå deras kläder och matt. Därför tycker jag att två är nog, en pojke till som kan elda rummerna, den behöver ej den stora lön. (odaterat)

Herrgårdarna i Savolax hade ett torparsystem som innebar att torparna förutom dagsverken, vilka bara uppgick till något mer än en månad per år, till sin husbonde måste erlægga hälften av skörden från åkern och en tredjedel av spannmålen från svedjeåkrarna. Uttrycket att dela syftar härmed på den procedur som vanligen godsägaren själv med en dräng utförde under en färd till alla sina torp, där man på ort och ställe delade skörden. Härtill kom skörden från herrgårdens egen åker. Om skörden 1808 på Frugård får vi också veta enligt hustruns sparsamma notiser:

Höbergning är jord, men mycket lite hö på alla ängar... Rågen är skuren, vi fick ifrån egen åker 9400 band [9000 400] ock jag har tröskat 1300 band ock fick 7 tun ock 16 kapar, men det är den som är sott med nyt, det ger mer än det som är sott med gammalt.. Det var med den rågen som kom ifrån Heinävesi från deras sveder också så mycke större en annan råg.(odaterat)

Hon tänker även tillbaka på fredstiden och skriver:

Aldrig kunde jag föreställa mig nån så faselig tid men man tänkte så lite på annat en sina nöijen ock man tyckte många gonger at det vart svårt men uti fredens lugn kommer man ej i hog vad straf den store guden kan giva en för en man dör (.) Om någon skulle ha sakt mig för at man kan öfverleva sådanna tider skulle jag vist ej ha trot... (odaterat)

Åtta dagar innan slaget vid Koljonvirta – det slag som vi bäst känner genom Sven Dufvas tapperhet och Sandels väntan – och där även Duncker var med, skriver Grotenfelt till sin oroliga hustru:

Nu ha vi stillestånd emellan arméerna, på åtta dagars upsägning, torde hända at den ljufva freden kommer derpå. Hvad jag ber dig om är, att vara tranquill i alla skiften, kanske vi ännu få träffa varandra med glädje, och förglömma det framfarna. Idensalmi, 11 oktober 1808.

Sanningen var dock den att hustru Catarina Gustafva inte alls kunde förhålla sig lugn utan alla hennes brev till maken vittnar om den största oro, trots att hon skriver att "ingen skade är en jort":

Ack när skall den ljufliga freden komma at man finge den lyckan träffa sin ömt älskade ven ock dett med lif, frisk kropp ock helsa hur kunde jag då tacka den stora guden tillfylles kanske jag ej förkjenar mer den lyckan för jag är af sorg redan satt i förtvivlan jag tror att all lycka för mig är ute varken kan jag tänka eller tala en yrsel är i mitt huvud. Den sjätte (någon av höstmånaderna 1808).

Brevskrivandet var makarnas enda glädje och tanken om den andras liv och kropp syns ha förbytts i en längtan fylld av omsorg, som i Catarina Gustafvas fall bryts i en sjukdom. Hon dog den 12 december 1808 och gården måste härefter skötas av svägerskan Carolina. Vid fronten krävdes således både mod inför kriget och att bära de egna förlusterna. Att detta inte var lätt vittnar åter ett av Dunckers brev till sin hustru i början av 1809:

Ännu en gång ber jag dig ge dig tillfreds och ej sörja, och framförallt må du ej ta samma parti, som Majorskan Grotenfelt och Capitainskorna Aminoff. Deras männer och stackar små efterlemnade barn kunna ej tillfyllest beklagas. Aminoffarne ha alltsedan de erhållit underrättelsen om sina hustrurs död legat eländigt sjuka och i flera skof varit utan all apparence. Grotenfelt har ej ännu legat till sängs, men omöjligt är det att i hans ögon få se någon glader blick. Laivaniemi, 16 januari 1809.

Från Torneå kommer i sin tur Grotenfelts brev efter hustruns död till systemen där omsorgen om barnen står högst:

Mitt bekymmer för mina Barn tilltar dageligen, men jag kan ej hjälpa det, alting står i herrans hand. Från Axel Lejonhufvud får jag hälsa, han mår bra och är Capten, Calle är frisk i Umeå, där är Fabian äfven med Rehbinder, Berndt Meinander, Furumarckerna jemte flera. Jag far dit snart. Torneå, 17 februari 1809.

Calle är Grotenfelts bror från grannherrgården Örnevik i Jorois, släkten Rehbinder hade likaså en herrgård i samma socken, Berndt Meinander var från herrgården Hasula i den sydliga Saimensocknen Sulkava och Furumarckarna var från herrgården Sockala i närheten av St.Michel. Leijonhuvud, Grotenfelts goda vän, var likaså från en herrgård i Jorois. Av dessa och liknande notiser också i Dunckers brev ser man att herrgårdsnätverket, som sträckte sig över hela landskapet även fungerade i krig. En bekräftelse på detta och att officerarna kände sig vara långt från sin hembygd framgår av Grotenfelts sista brev till systemen den 17 juli från Nordmalings:

På mycket lång tid har jag ej varit så lycklig at kunna få någon underrättelse från hembygden, lefver således uti bekymmer huru ni på Frugård mår. Måtte der ingenting felas. Helsan har jag gudivarelof tils dena dag ännu haft och önskar ingenting högre än at uti fredens hägn, få det nögit infinna mig hos eder, och innesluta mina Barn i mina armar.

PS. Från bror Carl skall jag hälsa, han mår bra och är här – äfven som våra härvarande landsmän gör detsamma, utom Duncker som är död. Wättilä Adrian blef fången den 5te denna månad Nordmalings, 17 juli 1809.

Här har vi hänvisningar till *hembygden* vilket torde betyda Jorois socken och Savolax samt *landsmän* vilket för första gången i brevväxlingarna tyder på att man gör en åtskillnad mellan svenskar och det som skulle komma att bli finländare, fastän det här nog syftar enbart på de savolaxiska ståndsbröderna. Att Dunckers namn och död nämns kan dock tas som ett tecken på en medvetenhet att han representerade just dessa landsmän och att hans död aktualiserat tanken på vem som var ens rätta landsmän.

De runeberska hjältemyten och krigsbrevväxlingens vittnesbörd

Här har vi skäl att gå tillbaka till Johan Ludvig Runeberg och hans värld. Eposet Fänrik Ståls sägner skapar den finska nationalkänslan bl.a. genom att namnge det finska eller finländska fosterlandets hjältar. Också i Runebergs dikter finns en aning om en krigsföring som en del av ett gentlemannaspel, men hans hjälteupphöjelse är av helt annat slag än de lakoniska konstaterandena i de två officerarnas brevskrivning. Ur brevväxlingen framgår inte om krigsföringen på de ockuperade områdena hade lett till någon större plundring utöver det som arméernas försörjning krävde. Herrgårdarna och landsbygdens befolkning i övrigt verkar att ha lämnats att fortsätta sin vardag under krigskurna omständigheter.

Man kan även se att den brevväxling som förekom bottnade i att de ryska officerarna framförde de svenska officerarnas brev. I breven förekommer få anspelningar på den ryska fienden som omänsklig och ingen kritik mot den svenska arméledningen utöver de oupphörliga önskingarna om fred. Förunderliga verkar dock för oss de kontakter mellan de båda krigsförande parterna under stillestånd och andra uppehåll. Det är på basen av dessa möten mellan de ryska officerarna och Sverige-Finlands officerare som Duncker kunde skriva att ryssarna kände honom personligen och att de försäkrat att de högaktade honom och ansett det som ett nöje att vara honom till tjänst. Att han nämnde detta måste innebära att han i sin tur också högaktade dem (brev Torneå 30 december 1808).

Naturligtvis var de stridsförändes linjer helt klara. Men i krigets slutskede började man även inom officerskåren ta olika parti – för man insåg väl vad klockan var slagen. En del officerare som härstammade från Finland valde till och med att gå i avsked i förtid. Vi vet ju att efter krigsslutet fick alla svenska officerare gå i rysk pension om de så ville, eller erbjöds en ny bana inom den ryska armén, och att processen började redan under kriget vittnar också Dunckers brev om, men utan klander från hans sida.

Naturligtvis var tonen i den regelrätta krigskorrespondensen en annan än i våra officerares brev till sina hustrur. Här sörjde censuren och självcensuren för att man inte yrtrade sig om kriget annat än att man gång på gång önskade fred. Man kan dock anta att den hållning till kriget som våra hjältar yppar i breven hem kom från hjärtat.

Bakom hjältedåden stod därmed män som var familjebundna kriget igenom. Familjeöverhuvudenas omsorg om sina familjer är det klaraste budskapet som vi nås av genom dessa avlägsna dokument. Av de 190 officerarna återvände de flesta med livet, endast ett tjugotal dog av kriget och andra umbäranden. Här har de runebergska hjältarna och framförallt Duncker fått en mänsklig och omedelbar och mycket modern framtoning. I sin vardaglighet förnekar breven inte officerarnas trogna engagemang, men på intet sätt

upphöjs döden som ett förädlade element. Tvärtom är medvetenheten om kroppens sårbarhet och de brevskrivande parternas medvetenhet om sin egen och de närmastes kroppar påtaglig. Det vittnar enligt min mening om en annorlunda kroppslighet – ett annorlunda sätt att tala om kroppen än senare epokers.

Litteraturvetaren Michel Ekman har nyligen forskat i Runebergs tankevärld och hävdar att Runeberg i sina krigs- och hjältedikter kommer in på ett för honom mindre konfliktfyllt område än det vardagliga, där familje- och könsrelationer för honom förblev komplicerade och olösta. I det krig han förhärskar fanns bara ett nu och ett här, inget förflutet och ingen överskådlig framtid. För våra hjältar här var det tvärtom; det var familjen, skribenternas jämförelser mellan fredstid och det motbjudande kriget och den omsorg som de kände för sina närmaste som blev de bärande elementen. I sina tankar på en tid efter det att den efterlängtnade freden kommit, hyste man bara ett hopp om att glömma kriget.

Men hjältemyten fodrar något helt annat; en stridande och modig kropp, offren av livet för att kunna skriva in sig i historien på det sätt som Duncker gjorde. Jag skall avsluta med att citera ytterligare två strofer ur Runebergs Den femte juli, den åttonde och femtonde strofen, som åter också är en hyllning till den finska naturen

En dag gryr opp, en dag förgår:
Hur mången lemnar ens ett spår,
När den från oss är tagen?
Den femte juli, ack den drog
Ej spårlöst bort, jag minns den nog
Sen sjutton år den dagen,
Det var den dag då Duncker dog

Han föll: och dock vad härlig lott
Att dö som han, se´n så man fått
Sitt liv med ära hölja,
Det är att trotsa glömskans sjö
Att lyftas från en grönklädd ö
Ur djupet av dess bölja
Det är att dö och dock ej dö

Källor och litteratur

Otryckta

Brevväxling mellan major Berndt Adolf Grotenfelt och hans maka Catharina Gustafva.
f. Ehrnrooth, Frugårds arkiv, Jorois.
Ekman, Michel, Runeberg och kriget. Föredrag vid Jorois musikdagar 6.8.2005

Litteratur

Björlin, Gustaf, Finska kriget 1808 och 1809. Läsning för ung och gammal. Stockholm: Norstedt 1882.

Cavallaro, Dani, *Critical and cultural theory. Thematic variations*. London and New Brunswick, NJ.: the Athlone Press 2001.

Cygnaeus, Fredrik, Joachim Zachris Duncker och hans omgivning. Bilder ur förgångna tidens lif. Helsingfors 1858.

Finska kadettkåren 1812-1887. Fredrikshamn: Tryckeri- och tidningsaktiebolagets tryckeri 1890.

Anna-Maria Åström

Professor i etnologi. Åbo Akademi

anna-maria.astrom (apud) abo.fi